

Sanja Cvetnić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Između autografa i radionice: slika *Poklonstvo kraljeva* Jeana II. Restouta

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*Primljen – *Received* 23. 8. 2022.

UDK 75.046:27](44)"17"

75Restout, Jean II.

DOI <https://doi.org/10.31664/ripu.2022.46.04>

Sažetak

Slika *Poklonstvo kraljeva* nalazi se u zbirci biskupa Đure Kokše od početka osamdesetih godina 20. stoljeća s atribucijom Jeanu II. Restoutu, proslavljenom članu dinastije normandijskih slikara i jednoj od perjanica pariške slikarske scene. Članak analizira umjetničku praksu sakralnih narudžbi u kasnobaroknom slikarstvu u Parizu i u francuskoj provinciji te ističe izvorište rješenja Restoutova *Poklonstva kraljeva* u opusu njegova učitelja i ujaka Jeana Jouveneta. Usprkos potpisu

»Restout« na slici iz zbirke biskupa Kokše, njezine likovne značajke i usporedba s potvrđenim Restoutovim autografima u Sèvresu kraj Pariza (1718.) i Saint-Jean-de-Luzu u Baskiji (1727.) upućuju na to da se radi o radioničkoj replici, koju je – prema starijoj radioničkoj praksi, a koja se tada postupno mijenjala uz uvođenje autorski isključivoga atributivnog pojma »autograf«, kako ga danas razumijemo – za potrebe tržišta bilo moguće autorizirati potpisom.

Ključne riječi: *Jean II. Restout, radionica, francusko slikarstvo 18. stoljeća, zbirka biskupa Đure Kokše*

Slike starih majstora iz zbirke biskupa Đure Kokše (Molve, 1922. – Zagreb, 1998.) bile su izlagane za života kolekcionara (Zagreb, 1983.; Požega, 1997.; Ozalj 1997.),¹ ali nakon toga nisu bile dostupne istraživačima, pa tako ni analizirane ili objavljivane.² Priprema izložbe u Klovčevima dvorima u Zagrebu (2022.) u sklopu obilježavanja stote godišnjice biskupova rođenja bila je povodom atributivne provjere *Poklonstva kraljeva* (sl. 1),³ slike jedinoga francuskog umjetnika iz razdoblja baroka u toj zbirci, Jeana II. Restouta (Rouen, 1692. – Pariz, 1768.). Potpisana je u desnome donjem dijelu, ne posve u kutu, nego na stijeni podno Bogorodičinih nogu (sl. 2). Taj je potpis bio ključni argument u stručnom mišljenju rimskog povjesničara umjetnosti Maurizija Marinija o slici – danas u ostavštini biskupa Kokše u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu – koji ga je ocijenio autentičnim (»firma autografa«), a sliku smjestio u slikarovo zrelo razdoblje: »appartiene alla maturità dell'artista«.⁴ Podatka ili dokumenta o tome gdje je slika kupljena tu nema, pa možemo samo odrediti datum Marinijeva mišljenja (5. veljače 1983.) kao *terminus post quem non* za ulazak slike u zbirku te pretpostaviti da je nabavljena u Rimu, sigurno prije zagrebačke

izložbe biskupove zbirke, na kojoj je izložena 1983. godine.⁵ No dva Restoutova potpisana i datirana *Poklonstva kraljeva* danas su u dvjema crkvama u Francuskoj, udaljenima oko sedamsto kilometara jedna od druge – ono iz 1718. godine u crkvi sv. Romana u Sèvresu kraj Pariza i varijanta te slike iz 1727. godine u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Saint-Jean-de-Luzu na sjeverozapadu Francuske – a brojne kopije tih *Poklonstava kraljeva* (pogotovo prvoga, iz 1718. godine), označene kao radionički radovi, nalaze se u drugim crkvama diljem Francuske ili na tržištu umjetnina. Dugo trajanje toga proširena i popularna rješenja bilježi i kopija iz XIX. stoljeća u frankofonoj kanadskoj provinciji Québec, što sve otvara pitanje o mjestu *Poklonstva kraljeva* iz Kokšine zbirke u toj mreži varijanti, radioničkih replika i kopija, odnosno je li moguće za ovo djelo potvrditi autoritet *autografa*. Ta je riječ prvi put ušla u treće izdanje *Rječnika Francuske akademije* 1740. godine,⁶ nešto više od dva desetljeća nakon prvoga Restoutova *Poklonstva kraljeva* u Sèvresu, a pojam »autographe« je tijekom 18. stoljeća među slikarima u Parizu postupno promijenio značenje od početne autorizacije djela – vlastita ili iz radionice pod majstorovim nadzorom,

1. Jean II. Restout, radionička replika, *Poklonstvo kraljeva*, nakon 1740. (?), Zagreb, Zbirka biskupa Đure Kokše (foto: Sanja Cvetnić)
Jean II Restout, workshop replica, Adoration of the Magi, after 1740 (?), Zagreb, Collection of Bishop Đuro Kokša

2. Jean II. Restout, radionička replika, *Poklonstvo kraljeva*, nakon 1740. (?), detalj potpisa, Zagreb, Zbirka biskupa Đure Kokše (foto: Sanja Cvetnić)

Jean II Restout, workshop replica, Adoration of the Magi, after 1740 (?), detail of the signature, Zagreb, Collection of Bishop Đuro Kokša

ali tržišno opremljena njegovim »pečatom«, to jest potpisom – do svjedočanstva isključive autorske prisutnosti na slici.⁷

Slikar Jean II. Restout ušao je u povijest umjetnosti s oznakama »mlađi« ili »drugi« kako bi se razlikovao od oca, normandijskoga slikara Jeana I. Restouta (Caen, 1666. – Rouen, 1702.), koji se oženio s Marie-Madeleine, sestrom slikara Jeana Jouveneta (Jean-Baptiste ili Jean III.; Rouen, 1644. – Pariz, 1717.), također Normandanina. Otac i ujak nisu bili jedini

3. Jean Jouvenet, *Poklonstvo kraljeva*, prije 1705., © Detroit, Detroit Institute of Art, Founders Society Purchase, Robert H. Tannahill Foundation Fund, 78.67

Jean Jouvenet, Adoration of the Magi, before 1705, © Detroit Institute of Art

4. Alexis Loir prema Jeanu Jouvenetu, *Poklonstvo kraljeva*, prije 1705., Cambridge, Massachusetts, Harvard Art Museums/Fogg Museum, Dār Belinde L. Randall iz zbirke Johna Witta Randalla, © President and Fellows of Harvard College, R7039

Alexis Loir after Jean Jouvenet, Adoration of the Magi, before 1705, © President and Fellows of Harvard College, R7039

5. Neznani grafičar prema Jeanu Jouvenetu, *Poklonstvo kraljeva*, nakon 1705., Den Haag, © Antiquariaat Arine van der Steur

Anonymous graphic artist after Jean Jouvenet, Adoration of the Magi, after 1705, The Hague, art market, © Antiquariaat Arine van der Steur

slikari u obitelji jer slikarska dinastija Restoutovih započinje s pradjedom Marguérinom, nastavlja s djedom Marc-Antoineom, stričevima Jacquesom, Eustacheom i Thomasom,⁸ no ujak Jouvenet bio je jedan od vodećih umjetnika francuske slikarske scene (pogotovo nakon smrti Charlesa Le Bruna 1690. godine) te promotor sinteze suprotstavljenih struja »rubensovaca« i »poussinovaca« među francuskim slikarima.⁹ Restout je u Jouvenetovu radionicu pristigao 1707. godine, kada je slikarov ugled bio na vrhuncu: slike velikih dimenzija, izložene na salonima 1699. (*Skidanje s križa*) i 1704. godine (*Čudotvorni ribolov*, *Uskrsnuće Lazarevo*, *Krist tjera trgovce iz Hrama*, *Večera u Šimunovoj kući*) smatrane su manifestom novog stila, a u tom je razdoblju nastalo i njegovo *Poklonstvo kraljeva* (sl. 3).¹⁰ Slikarsko rješenje odlikuju dva vodeća utjecaja u francuskom slikarstvu: u kompoziciji slobodno interpretira Rubensova vješto orkestrirana rješenja i teži za realizmom u detalju, ali su svježina kolorita i crtež – poput studijski stroge vježbe raznih impostacija tijela, ruku i gesta – *hommage* rimskim i bolonjskim uzorima »poussinovaca«. Naručitelj te Jouvenetove slike nije poznat, a 1764. godine (oko šest desetljeća nakon nastanka) bila je dio zbirke koju je sakupio Ange Laurent de Lalive de Jully, pariški ple-

mić, sakupljač i *amateur* lijepih umjetnosti te je spomenuta u njezinu kataloškom popisu: »JOUVENET. *Poklonstvo kraljeva* (*mudraca*). Slika JOUVENETA, na platnu, četiri stope visine i tri stope širine, predstavlja poklonstvo Mudraca. Ta slika zrele je kompozicije i koloristički privlačna, a glave su tako izražajne kao da ih je slikao CARLO MARATTA. LOIR ju je gravirao.«¹¹ To nije jedino *Poklonstvo kraljeva* u Jouvenetovu opusu, ali ono je – na temelju likovnih srodnosti i svjedočanstva – najvjerojatniji predložak bakrorezu (sl. 4) Alexisa Loira (Pariz, 1640. – 1713.), nastalom prije 1705. godine (otisak u protusmjeru), koji je odigrao veliku ulogu u širenju rješenja.¹² Još jedan neznani grafičar preuzeo je rješenje, promijenivši smjer u bakrorezu – dakle u otisku »vraća« orijentaciju kao što je na slici, ali malo izmijenjena formata, jer je gornji rub iluzionirana okvira zaobljen – a obje su grafike opremljene istim citatima iz Matejeva evanđelja (*Mt 2, 11*) i srodno potpisanim inventorom: »Joan. Jouvenet inv. et pinx.« (sl. 5).¹³ Još jedan bakrorez, pripisan Alexisu Loiru – ali još slabije kvalitete te bez potpisa i natpisa, no iste orijentacije kao i Jouvenetova slika – nalazi se u Collection de la Compagnie des Prêtres de Saint-Sulpice (Bibliothèque sulphicenne) u Parizu.¹⁴ Popularnost toga i drugih Jouvene-

6. Jean II. Restout, *Poklonstvo kraljeva*, 1718., Sèvres, župna crkva Saint-Romain-de-Blaye, © Françoise Russo-Marie
Jean II Restout, Adoration of the Magi, 1718, Sèvres, parish church of Saint-Romain-de-Blaye, © Françoise Russo-Marie

tovih sakralnih rješenja – o kojima svjedoče i slikarske kopije (primjerice *Poklonstvo kraljeva* u staroj opatijskoj crkvi Notre Dame u Saint-Sever-Calvados u Normandiji ili oltarna slika u župnoj crkvi mjesta Vicq-sur-Breuilh u Novoj Akvitaniji¹⁵) – dotiče još jednu pojavu, manje istraženu i rjeđe isticanu, a važnu za razumijevanje širenja uspješnih prizora: pariške crkve prije Revolucije bile su trajni javno ili (polu)javno dostupni »izložbeni saloni« u kojima se obnovljen *grande manière* kasnog baroka mogao predstaviti drugim umjetnicima, naručiteljima, ali i široj javnosti, a katkada i omjeriti međusobno ili s djelima prethodnika. »Crkveni saloni« bili su također izvor predložaka i nadahnuća, ali pariška likovna scena Jouvenetova i Restoutova vremena rijetko je razmotrena s motrišta sakralnih prostora kao rasadišta likovnih formi i stilskih formula. Većinu pozornosti privukle su raskošne kraljevske narudžbe – u Jouvenetovu slučaju, primjerice, različite narudžbe za dekoraciju kraljevskih dvoraca u Marlyju, Meudonu i Versaillesu, oslik kupole u Saint-Louis-des-Invalides (Hôtel des Invalides, 1704.), *Silazak Duha Svetoga* povrh kraljevske tribune u kapeli u Versaillesu (1709.)¹⁶ – ali ne i one u liturgijskim prostorima. S motrišta oblikovanja likovne javnosti u Parizu istraživačku pozornost su privukli *Saloni* i pojave raznih drugih izložbenih manifestacija u sklopu Aka-

demije ili neslužbene, ali javne galerije u organizaciji trgovaca ili *amateurs* posvećenih lijepim umjetnostima, (polu)otvorene zbirke plemićkih kolekcionara i bogatih građana.¹⁷ Ipak, za širenje suvremena profinjena ukusa (franc. *grand goût*) među naručiteljima iz Pariza u provinciju, pa i izvan granica kraljevstva, sakralne slike bile su važan medij, a crkve rasadnik. Iako je Jouvenetovo *Poklonstvo kraljeva* zabilježeno u plemićkoj zbirci u Parizu i ne znamo za koji je prostor i naručitelja ono izvorno rađeno, daljnja sudbina te invencije vezana je upravo za uspjeh sakralnih *histoires* i crkvenih »salona«.

Nakon Jouvenetove smrti (1717.) Kraljevska slikarska akademija (Académie Royale de Peinture) odobrila je rad njegova nećaka, učenika i suradnika Jeana II. Restouta, a sljedeće godine Restout je potpisao i datirao sliku *Poklonstvo kraljeva* (sl. 6): »Rêtout (*sic*) 1718«.¹⁸ Radi se o mladenačkom djelu koje preuzima Jouvenetovo rješenje i još uvijek je zasjenjeno njime. Premda mnogo duguje asimetričnoj, a opet stabilnoj kompoziciji s dinamično usklađenim likovima koji su poput planeta privučeni magnetskom polju novorođenog Spasitelja – Restoutova slika drukčije je atmosfere. U francuskom slikarstvu na početku 18. stoljeća jedna od konstanti je ponavljanje velikih uzora protekloga stoljeća – što Christine Gouzi (2019.) tumači kao povratak na slavne izvore i potragu za stabilnošću, sve u političkom okviru strategije obrane kralja i rojalista pred novim strujanjima¹⁹ – a među ponuđenim i provjerenim autorima Jean Jouvenet zauzima istaknuto mjesto. Pierre Rosenberg (1966.) smatra Jeana Jouveneta »najvećim francuskim slikarom između Le Bruna (rođen 1619.) i Watteaua (rođen 1684.), nego i (...) jednim od triju ili četiriju velikih majstora toga razdoblja, usporedivim s Giordanom (r. 1634.), Solimenom (r. 1657.), Gaullijem (r. 1639.), Pozzom (r. 1642.) ili sa Sebastianom Riccijem (r. 1659.), čiji je prijatelj postao u kasnijoj životnoj dobi.«²⁰ No provjereni Jouvenetov predložak Restout je prepjevao prema vlastitim načelima i senzibilitetu, bližima sakralnoj priredbi rokoka: »Izvornost Restoutove slike zapravo nije u motivu, nego u tumačenju. Nagibi i otkloni tijela, pretjeranost pokreta unose u djelo zamah koji je posve njegov.«²¹ Umjesto raskoši osvijetljene i naglašenim odbljescima skupocjenih materijala istaknute kraljevske odjeće, insignija i poklona te naglaska na njihovim gestama pokoravanja malom Spasitelju (prostracija, klečanje), što sve vidimo na Jouvenetovoj slici, Restout svjetlost usmjerava samo na Novorođenče i pojednostavljuje prizor, odjeću (najstariji kralj je bosonog) te smanjuje broj likova (sa šesnaest na jedanaest). Osim Svete obitelji i triju mudraca, pridruženi su svjedoci događaja: dva vojnika s kacigama i oklopima, jedan od njih sa štitom (okrenut leđima), drugi sa zastavom, dva mlada lika iz povorke i jedan skromno odjeveni lik iza Bogorodice, između sv. Josipa i stojećeg kralja – čime Jouvenetov kazališni prizor ceremonije darivanja Restout pretvara u molitvenu zajednicu. Scenografija prizora – »podrta štalica« – opisana je poput presjeka nekog hrama: s vidljivim oštećenjima, gredama i potpornjacima, ali bez dodanih crtačkih detalja ili narativnih dodataka poput opisa krhotina, bilja koje raste na ruševini ili dronjaka siromaha. Christine Gouzi (2000.) objašnjava privid Restoutova realizma: on služi kao krinka jer njegovi su likovi uvijek produhovljeni te u tom smislu

7. Jean II. Restout, *Poklonstvo kraljeva*, 1727., Saint-Jean-de-Luz, © crkva Saint-Jean- Baptiste

Jean II Restout, Adoration of the Magi, 1727, Saint-Jean-de-Luz, church of Saint-Jean-Baptiste

8. Jean II. Restout, *Poklonstvo kraljeva*, crtež, Pariz, © Bibliothèque sulpicienne (foto: Clément Savary)

Jean II Restout, Adoration of the Magi, drawing, Paris, © Bibliothèque sulpicienne

»na rubu idealizma«. ²² Restoutovo mladenačko *Poklonstvo kraljeva* sada se nalazi u sakristiji župne crkve sv. Romana u Sèvresu, ali nije za nju naručeno: dugo je ostalo u radionici i služilo je kao predložak i podsjetnik za nove radove samom autoru i brojnim učenicima i suradnicima. ²³ Devet godina poslije prvog *Poklonstva kraljeva*, na varijanti (sl. 7) iz 1727. godine, znatno većih dimenzija i s promijenjenom orijentacijom, naručenoj za crkvu sv. Ivana Krstitelja u gradiću Saint-Jean-de-Luz u Baskiji (mjestu kraljevskoga vjenčanja Louisa XIV. za španjolsku infantu i austrijsku nadvojvotkinju Mariju Tereziju 1660. godine), potpisao je i datirao sliku: »J. Restout / 1727.« ²⁴ Osim slike iz 1718. godine, zadržane u radionici, ključnu ulogu u širenju Restoutova rješenja kroz radioničke kopije odigrao je i crtež *Poklonstvo kraljeva* (sl. 8) ²⁵ – potpisan »Restout« (donekle usporediv s potpisom na Kokšinoj slici) u desnome donjem kutu: – na kome je naknadno napisano da se radi o izvornom crtežu kraljevskog slikara Restouta te da se slika još uvijek nalazi u njegovoj radionici. ²⁶ Vidljiv je raster koji crtežu omogućuje da kao predložak pomogne u prenošenju Restoutova rješenja. Njegova radionica u Parizu okupljala je umjetnike iz raznih krajeva, a sakralne narudžbe nisu nedostajale, pa ne čudi što je slavno Jouvenetovo rješenje, ali u Restoutovoj inačici zabilježeno u mnogo radioničkih replika i kopija, različitih

dimenzija i nepotpisanih, no vrlo bliskih rješenju iz 1718. godine: u katedrali u Lavalu (Mayenne), u župnim crkvama mjesta: Ville-d'Avray (Hauts-de-Seine), Carrières-sur-Seine (Yvelines), Autouillet (Yvelines), Grégy-sur-Yerres (Seine-et-Marne), Guise (Aisne), Lorrez-le-Bocage (Île-de-France) te u gradskim crkvama Notre-Dame-du-Port u Clermont-Ferrandu, crkvi sv. Ivana Krstitelja u Caenu (Normandija; Saint-Jean de Caen). ²⁷ Popis nije konačan jer treba mu pridružiti slike s tržišta, prispjele iz desakriranih crkava nakon revolucija i ratova, poput kopije prema Restoutovoj slici, *Poklonstvo kraljeva*, koja se pojavila na aukciji u Parizu 8. lipnja 2021. – većih dimenzija od slike u Kokšinoj zbirci (sl. 9) ²⁸ – te potpisane kopije *Poklonstva kraljeva* poput oltarne pale u karmelićanskoj kapeli u Toulouseu Jean-Baptiste Despaxa, Restoutova učenika iz četrdesetih godina 18. stoljeća, ²⁹ koja je i sama kopirana, primjerice u crkvi sv. Stjepana, u obližnjem mjestu Baziège (Haute-Garonne) ili *Poklonstva kraljeva* (oko 1820.?) Louisa Dulongpréa u Nacionalnom muzeju lijepih umjetnosti (Musée national des beaux-arts) u gradu Québecu u istoimenoj kanadskoj pokrajini. ³⁰ Ako se nakon proširena pogleda na uspjeh Restoutova *Poklonstva kraljeva* i uloge koju je odigrao u francuskoj slikarskoj baštini vratimo slici u zbirci biskupa Kokše i usporedimo je s Restoutovim djelom

9. Jean II. Restout, kopija prema *Poklonstvo kraljeva*, oko 1720. (?), Pariz, © Audap_& Associés
Jean II Restout, copy after Adoration of the Magi, around 1720 (?), Paris, art market, © Audap & Associés

10. Jean II. Restout, radionička replika, *Poklonstvo kraljeva*, nakon 1740. (?), detalj, Zagreb, Zbirka biskupa Đure Kokše (foto: Sanja Cvetnić)
Jean II Restout, workshop replica, Adoration of the Magi, after 1740 (?), detail, Zagreb, Collection of Bishop Đuro Kokša

iz 1718. godine, uočavamo blagi crtački i slikarski pad u zagrebačkom rješenju. Ono ga ponavlja u cjelini, ali izostavlja pojedine motive poput hrpe zlatnika u malom sarkofagu uz najstarijeg kralja i njegove krune odložene na tlu. Za potvrdu atribucije obeshrabrujuće su i crtačke nespretnosti uočljive u oblikovanju glave kralja koji kleči, glave crnog kralja, lijeve Bogorodičine ruke i šake (sl. 10). Kao traženi narativni slikar, Restout je bio i neumorni crtač, a njegov je crtački opus bio istraživani i u sklopu slikarove radionice i »kao učitelja u Akademiji, koji nikada nije zanemario svoju ulogu uzora studentima, čija se osnovna poduka sastojala u crtanju prema živom modelu«. ³¹ Krutost draperije (odjeća likova i zastava) te tipološke razlike glave djeteta Isusa i mladog lika uz lijevi rub kadra također su uočljive. Profinjenost slikarske materije na zagrebačkoj slici nije na razini Restoutovih djela jer umjesto potpuno treperave i iskričave fakture nalazimo blještavo osvijetljene, ali znatno veće glatke dijelove, koji se doimlju tvrđima. Iako je slika potpisana te oblik slova odgovara umjetnikovim drugim potpisima, i tu uočavamo razliku: potez kista je deblji pa i manje elegantan, a osim toga Restout je svojim potpisima na slikama, uključujući i dvije varijante *Poklonstva kraljeva* (1718., 1727.) – uz rijetke iznimke – pridruživao dataciju, što ovdje nije slučaj. ³² Manje dimenzije *Poklonstva kraljeva* u zbirci biskupa Kokše (115 ×

89 cm) u odnosu na reprezentativne oltarne pale s Restoutovim potpisom i datacijom u Sèvresu i Saint-Jean-de-Luzu, koje su šezdesetak centimetara, odnosno čak dva metra više od ove, odgovaraju onima koje su bile na raspolaganju suradnicima u radionici, uključujući i sinu Jean-Bernardu Restoutu (Pariz, 1732. – 1796.) za izradu replika, a do polovine 18. stoljeća radionička praksa majstorova potpisa kao potvrda autorizacije radioničkog rada bila je prihvaćena. ³³ Zbog navedenih slikarskih značajki koje ne dosižu Restoutovu umjetničku vrsnoću te zbog cjelokupnog konteksta, od geneze rješenja pa sve do zadržana mladenačkoga *Poklonstva kraljeva* iz 1718. godine u radionici i crteža prema njemu s rasterom koji olakšava prenošenje, kao i brojnosti replika i kopija prema ta dva predloška, sliku iz Kokšine zbirke – usprkos potpisu – valja ipak promatrati kao radioničku repliku. Bez obzira na taj atributivni uzmak, slika *Poklonstvo kraljeva* obogatila je hrvatsku baštinu i unijela među razmjerno rijetke slike francuskih majstora u njoj nova imena i skupine problema sakralne baštine u sumrak razdoblja poznata kao *ancien régime*. ³⁴

Pomoć u dataciji pruža praksa Restoutove radionice koju je istražila Christine Gouzi (2000.), a prema kojoj se od 1740. godine – kada se umjetnik približavao pedesetima (i prije nego što mu je počeo pomagati sin) – slikar sve više počeo

oslanjati na suradnike. Osim brojne i uspješne radionice, s elitnim kraljevskim, plemićkim i redovničkim narudžbama,³⁵ Jean II. Restout ostvario je vrhunski uspjeh na Kraljevskoj slikarskoj akademiji u Parizu, u kojoj je postao profesor (1734.), rektor (1752.), direktor (1760.) i u konačnici je obnašao najvišu ulogu, *chancellor* (1763.).³⁶ U naraštaju u kome ne nedostaju slavna i uspješna imena – poput Charles-Josepha Natoirea, François Bouchera ili Carlea (Charles-André) Vanlooa (od kojih su posljednja dvojica bili imenovani *Premier Peintre du Roi*, glavnim kraljevskim slikarima Louisa XV.) – Jean II. Restout uživao je ugled jedne od perjanica

francuske slikarske scene. I njegov sin Jean-Bernard uspio je zadržati istaknuti položaj u politički i ideološki prevratničkim vremenima, ali po cijenu porazne reputacije – dobio je nadimak »Ratetou«, koji spaja prezime Restout s riječju »štakor«, franc. »rat« – na što se donekle veže i suvremena recepcija njegove uloge u povijesti francuskog slikarstva prema kojoj je postao personifikacija »propadanja umjetnosti« zbog općeprihvaćenog mišljenja da je bio lošiji slikar od oca, koji je pak bio lošiji slikar od Jouveneta, pripadnika posljednjeg naraštaja francuskih slikarskih velikana.³⁷

Bilješke

- 1 Uz izložbu *Stari majstori iz Metropolitanske galerije*, održanu od 18. kolovoza do 15. rujna 1983. u Muzejskom prostoru (sada Klovićevi dvori) u Zagrebu katalog nije objavljen, ali je sačuvan deplijan s tekstom Vinka Zlamalika na kome su popisana četrdeset i dva izložena djela starih majstora te moderne i suvremene umjetnosti, a na naslovnici je reproducirana upravo slika *Poklonstvo kraljeva Jeana II. Restouta*. VINKO ZLAMALIK, *Stari majstori iz Metropolitanske galerije (18. kolovoza – 15. rujna 1983.)*, Zagreb, MTM, 1983., naslovnica i popis djela, kat. br. 34, s. p. Na izložbi u Požegi (23. travnja – 25. svibnja 1997.) izložena su četrdeset i tri djela iz svih razdoblja zastupljenih u zbirci, ali bez Restoutove slike. Usp. LJILJANA IVANČEVIĆ-ŠPANIČEK, *Metropolitana u Požegi: izložba umjetnina iz zbirke msgr. dr. Đure Kokše*, Požega, Gradski muzej Požega – Bolta d. o. o., 1997. Tijekom trajanja požeške izložbe Restoutova slika je bila na izložbi u Ozlju (15. svibnja – 29. lipnja 1997.), gdje je izloženo četrdeset i šest slika starih majstora. Usp. BRANKA STERGAR, *Iz zbirke starih majstora biskupa dr. Đure Kokše*, Ozalj, Narodno sveučilište – Zavičajni muzej Ozalj, 1997. (slika Jeana II. Restouta, str. 60).
- 2 Godine 1983. Vinko Zlamalik istaknuo je: »Od domaćih znanstvenika prvi je Grgo Gamulin objavio iz ove zbirke sliku 'Sv. Franjo u molitvi', kao rad Danielea Crespia (XVII. st.)«, i to je ostala jedina objava, koliko mi je poznato. Na sliku pripisanu Crespiju odnosi se samo jedna stranica u članku: GRGO GAMULIN, *Altre proposte per il Seicento italiano*, *Peristil*, 24/1 (1981.), 85–94 (85.); VINKO ZLAMALIK (bilj. 1), s. p.
- 3 Ulje na platnu, 115 × 89 cm, Zagreb, Zbirka Đuro Kokša, sign. ZDJK-082 (nekoć MetG 34).
- 4 Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Ostavština Đure Kokše, kutija broj 169 (4) 1. Stari majstori, Maurizio Marini, 5. veljače 1983., s. p.
- 5 VINKO ZLAMALIK (bilj. 1), kat. br. 34, s. p. Kako svjedoče pisma povjesničara umjetnosti u ostavštini, biskup Kokša zadržao je rimske kontakte i po povratku u Zagreb, nakon gotovo četiri desetljeća dugog boravku u tom gradu: »U Rim je stigao 23. prosinca 1942. i u njemu će ostati sve do 8. veljače 1980. godine.« JURE BOGDAN, Mons. Đuro Kokša – in memoriam (17. V. 1922 – 26. XI. 1998), *Crkva u svijetu* (Split), XXXIII/4 (1998.), 416–437, 425.
- 6 »AUTOGRAPHE. adj. de tout genre. Terme Dogmatique. Qui est écrit de la main même de l'auteur.«, *DICTIONNAIRE DE L'ACADÉMIE FRANÇOISE. TROISIÈME ÉDITION. TOME PREMIER. A=K, A PARIS, Chez JEAN-BAPTISTE COIGNARD, Imprimeur du Roy, & de l'Académie Française, MDCCXL. (1740.)*, 126.
- 7 »As we know, profound changes were taking place in the eighteenth-century Parisian art world: the birth of public exhibitions and art criticism, the rise of a new culture of reproduction and of the art market, the legal institution of copyright in the Revolutionary era. All of these reinforced the figure of the author. Therefore, beginning in the 1730s, authorial insertions into the field of representation increasingly became a visual convention. (...) It testified to shifting definitions of authorship: from the authority of the artist's name to the autographic status of his/her brushwork. The signature became the locus of reflection on what constituted the value of a painting: was it the name, the hand, the performance on the canvas? Or was it all of these at once?« CHARLOTTE GUICHARD, *Signatures, Authorship and Autographie in Eighteenth Century French Painting*, *Art History* (Oxford), 41/2 (2018.), 266–291, 268.
- 8 O normandijskoj slikarskoj dinastiji usp. CHRISTINE GOUZI, *Jean Restout 1692–1768: peintre d'histoire à Paris*, Paris, Arthéna, 2000., 13–15.
- 9 O Jouvenetovoj sintezi usp. ANTHONY BLUNT, *Umjetnost i arhitektura u Francuskoj 1500. – 1700.* (prev. Borivoj Popovčak), Zagreb, Leykam international, 2020. (prema V. izdanju *Art and architecture in France 1500–1700* iz 1999.), 270.
- 10 Ulje na platnu, 132,4 × 99,1 cm, Detroit Institute of Art. ANTOINE SCHNAPPER – CHRISTINE GOUZI, *Jean Jouvenet 1644–1717 et la peinture d'histoire à Paris*, Paris, Arthéna, 2010., 157, 244–245, kat. br. P. 114.
- 11 »JOUVENET. L'adoration des Mages. Un Tableau de JOUVENET, sur toile, de quatre pieds de haut sur trois pieds de large, représentant l'adoration des Mages. Ce tableau est d'une sage

composition, & d'une belle couleur, les têtes y sont d'une expression digne de CARLE MARATTE. Il est gravé par LOIR.« CATALOGUE HISTORIQUE DU CABINET DE PAINTURE ET SCULPTURE FRANÇOISE, DE M. DE LALIVE, Introduteur des Ambassadeurs, honoraire de l'Académie Royale de Peinture. a Paris, de l'Imprimerie de P. AL. LE PRIEUR, Imprimeur du Roi, rue Saint-Jacques, vis-à-vis les Mathurins, à Olivier, M.DCC. LXIV. (1764.), 86.

12

Bakrorez, 585 × 420 mm. London, The British Museum. Natpis lijevo: »Joan Jouvenet inv. et pinx.«, desno: »Alex.^o Loir Sculpsit.«.

13

Bakrorez, 417 × 274 mm. Natpis dolje lijevo, ispod okvira: »Joan. Jouvenet inv. and pinx.«. Den Haag, Antiquariaat Arine van der Steur, <https://www.biblio.com/book/adoration-magi-after-jouvenet-jean-1649/d/922828650> (pristupljeno: 31. svibnja 2022.).

14

Snimak bakroreza za istraživačke potrebe te informaciju o atribuciji poslao mi je Clément Savary iz Collection de la Compagnie des Prêtres de Saint-Sulpice (Bibliothèque sulpicienne) u Parizu, na čemu mu zahvaljujem, kao i na drugoj pomoći u istraživanju.

15

Usp. Base Palissy, mrežnu bazu podataka francuske pokretne spomeničke baštine na platformi: Ministère de la culture, POP: la plateforme ouverte du patrimoine, www.pop.culture.gouv.fr (pristupljeno: 29. lipnja 2022.).

16

ANTOINE SCHNAPPER – CHRISTINE GOUZI (bilj. 10), 125–135.

17

Usp. SOPHIE RAUX, L'église comme 'salon continué' de la peinture? L'exemple de la commande de l'abbaye de Marchiennes à Cazes, Vien, Pierre et Restout, *Revue de l'art* (Paris), 176/2 (2012.), 19–31, 19.

18

Ulje na platnu, 192 × 144 cm, Sèvres, župna crkva Saint Romain de Blaye. Dimenzije prema restauratorskom izvješću iz Atelijera M. D. Rouilly u Luisantu, datiranom 17. kolovoza 2011. godine. Zahvaljujem dr. sc. Françoise Russo-Marie iz Sèvresa na dokumentaciji i fotografiji. Nešto veće dimenzije (195 × 150 cm) navedene su u: CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 198, kat. br. P. 8.

19

Usp. CHRISTINE GOUZI, *La peinture religieuse en France 1685 – 1789: de la commande à la création*, Dijon, Éditions Faton, 2019., 105.

20

»Jouvenet is revealed not only as the greatest French painter between Le Brun (born in 1619) and Watteau (born in 1684) but – and we imply no chauvinistic bias – as one of the three or four great masters of the period, comparable to Giordano (b. 1634), Solimena (b. 1657), Gaulli (b. 1639), Pozzo (b. 1642) or to Sebastiano Ricci (b. 1659) whose friend he became during the latter part of his life.« PIERRE ROSENBERG, Jouvenet at Rouen, *The Burlington Magazine*, 108/761 (1966.), 442–444, 442.

21

»En fait, l'originalité du tableau de Restout ne se situe pas dans le motif, mais dans son traitement. Penchant et déhanchant les corps, exagérant les gestes, il crée de toute pièce un mouvement qui lui appartient en propre.« CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 214.

22

»Dans ses toiles religieuses comme dans ses âpres portraits, Restout s'est toujours attaché au réalisme des figures, tout en les traitant avec une verve enlevée, emphatique parfois, qui les situe aux limites de l'idéalisme. Le réel n'est qu'un masque. Il est toujours transcendé par la révélation d'un monde autre que traduit l'envolée du pinceau. Ainsi, l'emphase de ses toiles ne serait pas seulement l'expression d'un style, mais également un code qui révélerait l'appartenance de son œuvre au mouvement janséniste.« CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 46.

23

»Quant à *L'Adoration de Mages* de 1718, elle était demeurée depuis son achèvement dans l'atelier de Restout.« CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 159.

24

Ulje na platnu, 340 × 213 cm, Saint-Jean-de-Luz, crkva Saint-Jean-Baptiste. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 214, kat. br. 32.

25

Crtež (grafit, bijela kreda) na papiru, 420 × 258 mm, Pariz, Collection de la Compagnie des Prêtres de Saint-Sulpice (Bibliothèque sulpicienne). Fotografiju je snimio Clément Savary iz Bibliothèque sulpicienne, a zbog stakla kojim je zaštićena nije bilo moguće izbjeći odbljesak na snimku. Usp. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 368, kat. br. D. 69. Crtež je nastao prema slici (iz 1718.), a ne kao priprema za nju. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 147.

26

Natpis na okviru (franc: *passerpartout*): »Ce dessin original est de M. / Restout peintre du Roi; son / tableau est chez l'auteur.« CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 368, kat. br. D. 69.

27

Usp. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 198–199; Base Palissy (bilj. 15).

28

Ulje na platnu, 172 × 139 cm, »École française vers 1720, atelier de Jean Restout«, Paris, Audap & Associés, 8 juin 2021, Hôtel Drouot, aukcijski broj 44, <https://www.audap-associes.com/lot/113736/15142240?> (pristupljeno: 15. lipnja 2022.). Zahvaljujem Anne-Claire Strouillou iz Audap & Associés na fotografiji.

29

Despax je boravio u Restoutovoj radionici od 1742. do 1746. godine, a kopirao je i druga Restoutova djela. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 158–159.

30

Rođen kraj Pariza, Louis Dulongpré došao je kao vojnik u Québec i postao jedan od najtraženijih portretista i slikara oltarnih pala. JULES BAZIN, Dulongpré, Louis, u: *Dictionary of Canadian Biography*, VII (ur. Frances G. Halpenny), Toronto, University of Toronto, University of Laval, 1988., 254–257.

31

»(...) as a teacher at the Academy never neglected this task of setting an example for his students whose fundamental preparation consisted in drawing from life.« PIERRE ROSENBERG – ANTOINE SCHNAPPER, Some New Restout Drawings, *Master Drawings*, 15/2 (1977.), 166–173, 209–225, 166.

32

CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 191.

33

Usp. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 152–153; CHARLOTTE GUICHARD, (bilj. 7), 169–171.

34

Francuska zbirka u Strossmayerovoj galeriji starih majstora Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti najbogatija je u Hrvatskoj, a u njoj su najbrojnija djela 19. stoljeća, koja je poklonio francuski plemić i političar Eugène Emmanuel Ernest d'Halwin, markiz de Piennes. Usp. BORIVOJ POPOVČAK, *Markiz de Piennes: donator Strossmayerove galerije starih majstora*, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2017.

35

Od kraljevskih narudžbi, preko uprave Bâtiments du Roi i drugih, u razdoblju između 1737. i 1750. godine Jeanu II. Restoutu

isplaćeno je nekoliko desetaka tisuća francuskih livri za stotinjak raznih slika, i to ne samo sakralnih »‘machines’ religieuses«, kako su označeni sakralni prizori razvijene naracije, ali njih je ipak ponajviše. Usp. CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 78.

36

CHRISTINE GOUZI (bilj. 8), 120.

37

Usp. NICOLE WILLK-BROCARD, *Jean-Bernard Restout (1732–1796): peintre du roi et révolutionnaire*, Paris, Arthéna, 2017., 187–189.

Summary

Sanja Cvetnić

Between Autograph and Workshop: *Adoration of the Magi* by Jean II Restout

The painting *Adoration of the Magi* – signed by “Restout” – has been in the collection of Bishop Đuro Kokša since the early 1980s, when it was acknowledged (with a handwritten expert opinion by Maurizio Marini, February 1983) and exhibited (at a Zagreb exhibition in August 1983) as an autograph painting of Jean II Restout, celebrated member of a dynasty of Norman painters and a doyen of the Parisian art scene. However, there are two paintings with this title signed and dated by Restout (one painted in his youth, in 1718, now in the church of Saint-Romain in Sèvres near Paris, and a variant of that painting from 1727, now in the church of Saint-Jean-Baptiste in Saint-Jean-de-Luz in north-western France – as well as numerous copies of these paintings (especially the one from 1718) attributed to his workshop, to be found in various churches throughout France and on the art market. The success of Restout's *Adoration of the Magi* (before 1705) can be explained by the popularity of its source, a painting by his teacher and uncle, Jean Jouvenet, preserved also in graphic translations. A comparison between the painterly features of the Zagreb painting and

those in Sèvres and Saint-Jean-de-Luz reveals that the former does not reach Restout's artistic excellence, and a drawing by Restout preserved at the Bibliothèque sulpicienne in Paris, based on the earlier painting (1718) and supplied with a grid for easier transfer, shows that his youthful *Adoration of the Magi* remained in the workshop for quite a while, serving as a template for workshop replicas. The painting from Kokša's collection – despite the signature – should be seen as a workshop replica created after 1740, when Restout began to rely increasingly on his workshop collaborators, as according to the older practice it was possible to authorize it with the artist's signature for the needs of the market. Regardless of this attributive drawback, the *Adoration of the Magi* has enriched the Croatian heritage and introduced new names and issues related to sacral heritage among the relatively rare paintings by French masters active in the twilight of the period known as the *ancien régime*.

Keywords: Jean II Restout, workshop, French painting of the 18th century, collection of Bishop Đuro Kokša